

Vepsa passioon

Omaelulooline
kogemuslugu

Alevtina Gongiš. Meist vepslastest ja mitte ainult. Tlk Madis Arukask. Tallinn: Argo, 2025. 182 lk.

Selle omaeluloolise kogumiku esimestest lehekülgedest tekib küsimus, mis žanri see

võiks paigutada. Lihtne oleks kirjutada, et see on kogum pamfletilaadseid esseid või vesteid. Aga siis tekib mõte, et neis on palju varjundeid, nüansse, mida on üsna raske tajuda vepsa kultuurilugu ja kohalikku mõtteilma tundmata. Süvenedes saab kiirelt selgeks, et iga lugu räägib samast asjast: me oleme olemas, ja teisiti me ei saa! Laiem žanrimääratlus võiks olla kogemuslugu, ja iga lugu eraldi pajatus, vepsa keeli *pagin*. Neid kuuleb tähelepanelik kuulaja vepsa

külastuis veelgi: kõik maailmas kohatav saab neis kuidagiviisi seotud algupärase kohakogemusega. Mis tahes hilisemas elus läbielatu omandab lapseas kogetu värvingu.

Selles teoses võib ingerisoomlasena Eestis või Soomes elanu mõndagi ära tunda. Kuni selleni välja, et „keda see kõik peaks ikkagi huvitama”. Keegi ei jaksa ju tänapäeval kaasa mõelda väljasureva väikerahva vaatele, kõnelemata kaastundest või mõistmisest. Paljuski seepärast, et kaasinimeste jaoks on taustad ja faktid tundmatud ning kogemus võõras. Aga üks noor inimene on ausalt oma teekonna kaardistanud ja mõtted lahti laotanud. Ole inimene ja mõtle kaasa! Esitatakse otsekohene üleskutse nii omadele kui ka võõrastele: „käy miun tieni – syö miun leipäin” (‘käi minu teed – söö minu leiba’), kui kasutada ingerisoomlaste tuntud ütelist.

Inimese teekonda pole alati võimalik kaardistada suviste folkloristlike välkvalitööde käigus. Noil põgusail kohtumistel ei jõua tihtipeale omaelulooliste kogemuslugude juurde. Nendeni jõudmine nõuab kannatust, pühendumust, usaldust. Siiski on välitöödel õnnestunud korduvalt kogeda esialgu kõvana näiva – kas ideoloogilise või enesetsensuurist tuleneva – kilbi murenemist eriti vanema põlve hulgas. Selleni välja, et neetakse „moskvalasi” ja kõigekarvalisi rahvuse ja hingeta ettevõtjaid, koloniste; ollakse valmis kaitsma Vepsa valda kas või relva jõul; ülistatakse kahe põlve tagust Soome anneksiooni, mille käigus „ehitati haigla, rajati omakeelne kool, asuti noortele perelele ehitama elamuid”, ja muud sellist.

Raamatu esimestest lehekülgedest peale torkab silma rahvustunde primaarsus, kusjuures rahvust pole mõistatud ainult keelelise, vaid tõsise veresugulussena. Kõik peaksid mõistma, et selle esiletoomine ei peaks olema häbiasi, vaid lausa

inimõigus. Iga põlisrahvast või väikerühma represseeriv tegevus on inimsusevastane tegu – etnotsiid. See kogumik on „vepsa karje”. Lisaks autori isiklik *nostos* – koduigatsus, mida ei saa kuidagi rahuldada. Miks?

Kohast, kus Alevtina üles kasvas

Autor on sündinud vepsa alevis nimega Šoutarv’ (vn Шелтозеро, sm Šoutjärvi), aga elanud Petrozavodskis (vps Zavodad, kõnekeelselt Petroskoi). Šoutarv’ on Änise järve ääres asuva äänisvepslaste keskus, kus on vepsa keele eri tasemel kõnelejaid praegu tuhatkond. Alev oli veel paarikümmend aastat tagasi Vepsa rahvusvalla (vn Вепская национальная волость) ametlik keskus, kus püüti anda hoogu vepsakeelse kultuuri- ja koolielu taas-sünnile. Alevi servas asub suurepärase vepsa muuseum, kus töötavad entusiastlikud inimesed. Tänavail kõndides kohtab salapärase silmavaate ja smaragdroheka vikerkestaga inimesi ning – kui nad peaks avanema – võib kuulda ülimalt huvitavaid lugusid. Keskuse tagamaa moodustasid veel poole sajandi eest elujõulised külad, nagu Dazar’, Djarv’, Matvejanšelga, Metsantaga, Šokš, Vehka jt. Ligikaudu 60–70 kilomeetri kaugusel asub Petroskoi.

Üks Alevtina vanaisa oli lugupeetud Nikonovide suurpere liige, vepsa intelligent ja koorijuht, kes – nagu paljud väikerühmade haritlased – 1930. aastatel vangistati. Teine vanaisa saadeti Šokšu küla vanemana välja Apatitõ kaevandusasulasse Koola poolsaarel. Üks vanaema sattus sõjasündmuste keerises lastekodusse. Vaid vaarisel õnnestus jääda koju.

Mitmel korral tuleb vihjeliselt juttu põliselanikkonna jaoks pigem positiivsena kogetud soomlaste maahõivest. Aga just sel põhjusel sattusid piirkonna inimesed pärast sõda NKVD teravdatud tähelepanu alla. Sisuliselt tühjendati piirkond kohale

jäänutest. Suur osa nooremast rahvast oli ju lahkunud Soome koos soomlastega. Elamisõiguse sunnitööga lunastanud ja filtratsioonilaagri läbinud lasti järk-järgult elupaikadesse tagasi: tööjõudu oli käitistesse, sovhoosidesse ja metsalankidele hädasti tarvis. Paljud noored neid hüvitasid oma „pattu” sellega, et demineerisid miinivälju, pannes sellega ohtu nii oma elu kui ka vepsa järelpõlve sündimise.

Karmidele repressioonidele vaatamata räägiti piirkonnas veel poole sajandi eest nii kodudes kui ka tänavail vepsa keeli. Alevtina mäletab seda, ta meenutab jutustamisi vanaemaga ja vanade fotode uurimist perealbumitest, muu hulgas toredat peresisest sõnamängu, mille võitis see, kes suutis endisaja murdekeelest meenutada sõna, mida teised ära ei arvanud. Sellel mõistatamismängul oli mingi pühaduse mõõde, nagu seda on omistatud videvikus mõistatamisele teistegi läänemeresoome rühmade pärimustes.

Alevtina ise kuulub juba põlvkonda, kes elasid või olid sündinudki linnades. Nad asusid noortena möödunud aegade pärimust rekonstrueerima ja koloreerima juba omal viisil. Midagi algupärast leida oli keerukas, aga seda põnevam. Nende noorpõlv langes lootusrikkale ajale, mil taheti end taas vepslaseks pidada, uskudes sovetliku süsteemi muutumist millekski mõistuspäraseks ja kohalikku elanikkonda toetavaks. Oma sõpruskonnaga väntasid nad kaheosalise äänis- ja keskvepsa pulmakombeid rekonstrueeriva filmi „Vepsän sai” („Vepsa pulmad”). Üks kunstiaudeline noormees, keda teoses mitut puhku mainitakse, kujutas oma taistel vepsa muinasjutte ja usundilisi muistendeid. Õpiti Petroskoi ülikoolis soome ja vepsa filoloogiat. Karjala keelest pidi ju peatselt saama nimi-vabariigi ametlik keel.

Alevtina lahkub esivanemate maalt

2000. aastate alul hakkasid asjad uuesti kiiva kiskuma. Saabus Putini ajastu, mil saavutatud vabadused tasahilju kadusid, aga enamik kodanikke soostus elutsema „rahvaste vanglas” lausvalede vägivalla all. Karjala keele ametlikuks kuulutamine takerdus lõpututesse üha absurdsemate argumentidega manipuleerivatesse „aruteludesse”. Vepsa vald kaotati ja allutati otse Karjala Vabariigi juhtkonnale, kes ei näidanud kohalike asjade vastu üles muud huvi kui loodusvarade – vaarikapunase porfüriidi ja metsavarude – ammumine. Enamik looduskaitse tegevusi lakkas. Seda kõike juhtis keskvõim koos rahvusvaheliste ühisfirmadega, kes pakusid kasumi vastu uusimat tehnoloogiat. Tööjõuks toodi ukrainlasi, valgevenelasi, kaukaaslasi. Kasumist ei jäetud midagi kohaliku elu edendamiseks. Üha enam hakkas kohalike suus korduma nimetus *москвичи* ('moskoviidid'), kes tõmbasid niite ja hõivasid maid muu hulgas nimenimetatud rekreatsioonipiirkondade loomiseks.

Vene-Karjala kolonialismil ja maa tühjakspumpamisel on pikk ajalugu. See algas pärast seda, kui Moskoovia neelas alla Novgorodi vabariigi. Kõigepealt ammutati kergesti kättesaadavat, kõrge maagisisaldusega soomaaget. Ka vepsa aladele rajati manufaktuure, kus tööjõuks olid kohalikud ja Sise-Venemaalt toodud pärisorjad. Juba enne Peeter I valitsusaega rajati esimene tehas ja tema omakorda rajas *Петровские Заводы* 'Peetri tehased', Petrozavodski linna eelkäija. Siis tulid laevatehased Lodeinoje Polje linnas (vps Pöud), metsatööstus, kivimurrud, tööstuslik kalapüük ja muu. On tõsi, et neil tööstusaladel leidis kasulikkude juhu- või püsielulist vepsa mees, eriti tsaariaja liberaalsemail lõpuks kümnenditel, ent see episood kestis vaid paar inimpõlve. Nõukogude narratiivi

kohaselt on muidugi suurvene šovinistid need, kes töid Vepsamaale kogu rikkuse, kultuuri ja heaolu. Nad tunnevad end selle maa isandadena ja sisendavad põlisrahvale: venelaseks registreeruda tähendab saada inimeseks. Just see nörribabki Alevtinat enim.

Pärast mitme ähvarduskirja saamist otsustab Alevtina koos vahepeal saadud kahe lapsega maalt lahkuda. Kreekasse. Püüdes kohaneda uuel maal, leiab ta ühe Pontose kreeklasest hingesugulase. Üldse tunduvad talle vaimses plaanis sümpatiseerivat veel ingerisoomlased, volgasakslased, ka juudid ja teised vähemused, kelle eksoodusele ta südamest kaasa elab. Nende saatus saab talle enda elukogemuste põhjal üha lähedasemaks. Nad kõik kannatasid ju despootliku võimu all, mis toetus terroriapaadile ning (kaas)kurjategijate privilegeeritusele.

Rahvustunde apologeet

Alevtina esitab teose lõpuosas rahvaste eksistentsi ja etnilisust puudutavaid teooriaid, mis on teda eri aegadel mõjutanud. Ja lisaks halastamatu röntgenpildi vene hingest: šovinistlik massipsühhoos, nartsissistlik empaatiavõimetus ja vägivaldakultus. Alevtina on sealjuures loonud oma kogemusele toetuva, etnilist rahvuslust rõhutava maailmavaate, mis väikerahva esindaja puhul ei mõju äärmuslikuna. Korra tekkis küsimus, kas Alevtina oleks võimeline sellisteks etnilisest rahvuslusest tulenevateks terroritegudeks, mida on toime pannud baskid, korsiklased või ka iirlased. Vaevalt küll, sest see eeldab kas kultuurilist veritasunõuet, religioosset passiooni või mingit muud ülimuslikku sättumust. Neist ühtegi Alevtinal pole. Vepslaste järeleandlik veri, mis on neid lasknud sajandite vältel üha enam piki jõgesid laante rüppe valguda, kuulub hoopis teise gruppi. Selles on (näivat?) alla-

heitlikkust, mõistmist ja kaastunnet, aga ka visadust.

Alevtina deklareerib mitut puhku, et jäägu igäihele oma, et tal pole etteheiteid kellelegi, kes püsib omaenda ale- ja maasikamaadel. Ent antagu ka talle tagasi **oma maa!** Need, kes seda põhimõtet ei järgi, peaks jääma häbisse ja saama vitsu, kaasa arvatud need, kes liigse üleilmastumisega kaasa lähevad. Suurim halvaksapanu aga kuulugu neile, kes teevad näo, justkui väikerahvaid poleks olemas. Alevtinal on pigem liberaalne ilmavaade: igäihele oma.

Autor sukeldub teose algus- ja lõpuosas ikka ja jälle, ehkki põgusalt, vepslaste vanemasse ja uuemasse ajalukku. Eriti läheb talle korda vepsa muinasaeg, see suhtelise vabaduse ja enesemääramise periood, mil tehti koostööd Idateel seigelnud varjaagidega, päädis poolmuinasloolise omariiklusega Biarmias Magna Bulgaria ning Kiievi-Vene eeskujudel. Selle poolriikliku kaubandusvõimu rajamise oreooli ja ainuõiguse on praeguseks endale haaranud vene ajalookirjutus vaatamata sellele, et varaste tohtkirjade seas leidub sadu vepsa- ja karjalakeelseid dokumente ning araabia- ja ladinakeelsetes allikates viiteid nii vepsa, karjala kui ka saami etnostele. Sellest tiivustatuna esitab Alevtina endale ja lähikonnale juhanliiviliku maksiimi: „Ükskord on vepsa riik!” (Tundub ülimalt idealistlik, ent piirkondliku omavalitsuse vorm 1990. aastail andis selleks ju põhjust.) Alevtina küsib retooriliselt: miks tema põlvkonnakaaslased ei tea midagi oma ajaloost? Ja vastab: sest sellest ajaloost on kästud vaikida ja seda pole kunagi mingil kujul neile õpetatud. Totalitaarne keskvoim on kirjutanud sajandeid oma ja ketrab üha uuesti seda kinnistavat, ideologiseerivat ja unifitseerivat müüti. See on õigustanud repressioone, tsensuuri, lõpuks ka eneses-tsensuuri ja endaeitust.

Mõnda soomlastest ja Soomest

Autoril – nagu ka tema põlvkonnal üldiselt – on olnud väga puhtad, lausa piibellikult pühad kujutelmad soomlaste ja moodsa Soome kohta. Need rajanevad osalt tema vanaema „soome lastekodus” Petroskois veedetud aastate mälestustel. Nimelt olid sellesse asutusse kogutud paljude Stalini-aegse Suure terrori käigus mahalastud puna- ja kanadasoomlaste lapsed. Vanaemal oli seetõttu lausa soomekeelne põhiharidus. Osalt pärinesid need kujutelmad aga teise vanaisa sõjavangina Soomes veedetud ajast. Ja lõpuks neist Jätkusõja-aegsetest mälestuskildudest, mida kohalikud poetasid soomlaste positiivsest maahõivest Änise kallastel. Neid kuulsime uue aastatuhande alguse välitöödel meiegi. (Mäletan ühe peremehe rõõmsat hõiget niipea, kui olime üle läve astunud: „Olem üht verd!”) Mõistagi on tulnud autoril oma idealistlikku pilti Soomest hiljem järk-järgult kõvasti korrigeerida.

Juttu tuleb sellestki kümnendist, mil iga endast lugu pidav soomeugrilane soovis end kuidagiviisi sisse seada Soomes – kas siis üliõpilase või töötajana. Seda tegid nii nende rahvaste liidrid kui ka tavaliikmed. Nad ei tajunud (esialgu), et kujutelmad sugulusest ja hõimuideest polnud sugugi pariteetsed ja et Soome on vahepeal käinud läbi soometumise puhastustulest ega sõanda ikka veel oma Suur-Soome minevikku ei objektiivselt hinnata ega selles peituvat inimlikku vääriliselt mäletada. See ühekülgne vaade jääb Soome avalikel foorumitel ja kooliajaloos ilmselt veel kauaks ajaks domineerima. Aga vepslased teiste soomeugrilaste seas proovisid ikkagi oma õnne pettuste, enesealanduste, konformismi ja isegi eneseituse hinnaga. Sest paljud neist hakkasid miskipärast mõtlema veelgi suurvenelikumalt kui venelased ise, asudes kritiseerima Soome õigussüsteemi

ja kaitsma sinna migreerunud venekeelse elanikkonna „eriõigusi”.

Alevtina üritab tungida moodsa soomlase pähe, ent tõdeb siis, et see käib üle jõu. Tal on raske kaasa minna kampaanialiku mõttelaadiga, mida juurutab Soomes üleilmastuv, ameerikalik või siis uuseuroopalik haridussüsteem. Alevtina üritab kõigest väest mõelda oma peaga. Samuti ei suuda ta alla neelata Soomes ikka veel laialt levivat ingerisoomlaste pihta suunatud *ryssittely*-kommet (sm *ryssä* 'vanka, tibla'; *ryssitellä* 'kedagi tiblaks kutsuma'). Kas nii kustutatakse ikka veel seda fantoomvalu rahvuskehandis, mida tekitasid rohkem kui 30 000 langenut Talvesõjas? Igatahes kõeb *ryssäviha* ('veneviha') endiselt soomlase ihu all, aga venelastele seda näkku öelda (ikka veel) ei julgeta. Küll aga leiab see liig sageli ilmsüütu sihtmärgi.

Teadmatuse soost välja

Alevtina pole allaandja, aga ka mitte see, kes tormaks berserkina pimesi lahingusse. Teda iseloomustab terav kõrvaltvaatajapilk, analüütiline vaade. Vaid äärmusjuhtudel on ta otsustavalt sekkunud sündmustesse kas sõna või teoga. Siis, kui on vaja olnud kaitsta oma pereliikmeid, lapsi, sõpru ning muidugi oma rahvast! Sellisena on ta just see võrdõiguslikkust hindav soomeugrilane või muinasjutuline tšud, kellest jutustavad aastasadadetagused muistendid ja ürikud. Nad taandusid, matsid end, kadusid juba jäljetult ja siis ründasid otsekui maa alt, et taastada kokkulepetel ja vastastikusel austusel rajanevat maailmakorda. Alevtina meelest ei ole see võitlus sugugi otsustatud. Ja temasuguseid, kes pole põlisrahvale omast maailmataju minetanud, leidub usutavasti veel. Kas nad jõuavad lõpuks koju?

Autor mainib mitmes kohas detailidesse laskumata 1930.–1950. aastate repressioone ja vägivallaakte, milles hävitati terved põlvkonnad teojõulisi, väikerahva

kogukondade mõtlemaid liikmeid. Vepsamaalt mitte väga kaugel toimus Valge mere kanali kaevamine, mille käigus hukkus sadu tuhandeid sunnitöölisi. Repressiivsest ajaloost on jäänud punktiirseid märke kohtutoimikuisse ja kaduvaid tähiseid massihaudadest looduslikesse puistustesse. Üks selline leidub Petroskoi lähisel Sandarmois, mille võltsajaloolised tõlgendused on Eestigi uudiskünnise ületanud. Kui Vene võimud tahavad, siis enam ei ole neid mälestusmärke ega mäletata sündmust. **Kõikjalt kostab vaid kõrvulukustavat vaikust.** Alevtinagi ei räägi piisavalt selgelt või valjuhäälselt külastute hävitamisest, topoklasmist ega repressioonidest. Siiski teeb ta vihjeid n-ö nurgatagusele ajaloole, mis on veel vepslaste päris omaks looks vormimata.

Alevtina kogemuslugu on väikerahva esindaja rahvustunde apoloogia ja näpuvibutus moodsatele mõttevooludele, mis vaatamata tõenduspõhistele vastuväidetele üritavad järjekindlalt rahvusluse ja etnilisuse kateegooriaid alavääristada. Alevtina rahvuskäsitlus seab etnilisuse tingimusteta esmaseks, inimväärikuse ja -olemise vaatekohalt määravaks. „Inimene, kel pole juuri, lakkab olemast inimene,” kirjutab Alevtina. Inimesest saab biorobot ehk mankurt,¹ kelle tootmine ongi olnud Vene keskvoimu peamisi eesmärke. Tänapäeval nimetatakse neid „rossiaanideks” (vn *россияне* 'venemaalased'). Sealt saadakse muu seas sõdades vajalik kauriliha. Alevtina visandab retsepti, kuidas praegu maailmas käivas „kultuurisõjas” jääda iseendaks, vepslaseks või mõneks teise päris rahva esindajaks, ja mitte saada mankurdiks.

Alevtina räägib ka inimese lähedastest seotusest vanavanematega. Etnilisus on mõnes mõttes vanavanemate jagatava

armastuse ja hoole üks ilminguid, teisisõnu pärimus(kultuur). See võiks olla Alevtina sõnumi kvintessents. Ta nimegab oma pärimuses ja ajaloo orienteerumise vajadust, n-ö endise eluolu otsinguid „teadmatuse soos sumpamiseks” või „esivanemate põrmus sonkimiseks”. Selles vaevus pole tal olnud eriti kellegi abi loota. Võib-olla ajutiselt omasugustelt, kellest enamik läheb otsingutes peatselt oma teed. Sest see kogukond on habras, haavatav ja ülimalt fragmentaarne. Ühist asja on tegekkuses raske ülal hoida. Ingerisoomlasena samastun Alevtinaga täiesti, minu elu- ja uurijakogemus on täpselt seesama.

Alevtina ehk kõige äärmuslikumalt püstitatud küsimus on: miks väikerahvaste liikmed peavad mõlgutama enesetapumõtteid? See vestekogumik on Alevtina ilmavaateline manifest: **väikerahvas peab võima olemas olla!** Tal on õigus oma keelsele ja -meelsele haridusele. Tal peab olema õigus enesemääramisele ja oma riiklusele.

Teose lõpuosas selgub, et elanud lühemat või pikemat aega neljas riigis, peab Alevtina just Eestit kõige väärikamaks ühiskonnaks nii vaimsel kui ka olmelisel tasandil. Soomeugriliku elutundega vepsa rahvuslane tunneb end siin turvaliselt. Alevtina võiks oma mõttelaadilt olla eeskujuks eestlastele, ehkki ta pole sama kannatlik ega oska samavõrd delikaatselt vaikida. Siis sugeneb ühtäkki küsimus: kas me ikka väärime tema ülistavat hinnangut? Võib-olla peaksime vähem virisema ja rohkem väärtustama seda, kuhu oleme jõudnud ja mida oleme saavutanud?

Kahjuks pole raamatu kaante vahel leitud ruumi paikkondlikule kaardile, millel oleksid praegu veel olemas olevad vepsa asulad ning omal ajal likvideeritud külastud. Kohanimesisid esineb aga tekstides üksjagu.

TAISTO RAUDALAINEN

¹ Mankurtideks nimetatakse oma identiteedi kaotanuid Tšõngõz Ajtmatovi romaanis „Ja sajandist on pikem päev” (1980, e k 1983) kujutatud orjastatud inimeste järgi.